

Легун Ю. В., Кравчук О. М. Життя і творчість Л. Мосендза у 1922-1948 рр. за спогадами М. Мосендзової // Четверта Могилів-Подільська науково-краснзнавча конференція. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 43-54.

Ю. В. Легун, О. М. Кравчук,

Життя і творчість Л. Мосендза у 1922-1948 рр. за спогадами М. Мосендзової

Одним із напрямів сучасної історичної науки є всебічне вивчення діяльності представників інтелектуальної еліти націй. В Україні зазначене питання також активно досліджується. Важливою сторінкою цієї теми є освітня і наукова праця вихідців з Поділля в міжвоєнній Чехословаччині. Наші земляки зуміли інтегруватися у науковий і навчальний простір цієї європейської країни, окремі їх надбання стали складовою світової науки. Українці створили систему освіти для емігрантів, до якої залучали також українців Закарпаття, яке в той час перебувало в складі Чехословаччини.

Творчо працював на цій ниві і виходець з Поділля Леонід Мосендз. Його діяльність за межами України неодноразово висвітлена істориками (Р. Задеснянський [4], К. Завальнюк і Т. Стецюк [2; 3], О. Кравчук і Н. Марценюк [5], О. Малюта [6], І. Набитович [8], С. Наріжний [9], М. Сладек [10; 11] та ін.). Водночас, окремі її аспекти потребують подальшої розробки, в першу чергу – у зв'язку з веденням в науковий обіг раніше недоступних джерел. Зокрема, нашу увагу привернули спогади дружини Л. Мосендза – Магдаліни Мосендзовою (Папанкової), які зберігаються в архіві Наукового товариства імені Т. Шевченка у Нью-Йорку [7], куди вони були передані авторкою ще в 1989 році [8, с. 53]. Їх копія була отримана директором Державного архіву Вінницької області д. і. н. Ю. В. Легуном восени 2010 року.

Мета публікації – ознайомлення широкого загалу із спогадами про Л. Мосендза його дружини, які розширюють відомості з життя видатного митця в міжвоєнній ЧСР та в Словаччині у період Другої світової війни. Витяги з спогадів подано зі збереженням їх мовних і стилістичних особливостей.

Емігранти-українці опинилися в ЧСР, внаслідок поразки УНР. Українська еміграція чеськими політиками вважалася тимчасовою, вони очікували еволюцію більшовицького режиму і поступове повернення тимчасових гостей – українців на батьківщину. Тому чехословацька влада вирішила підтримати збереження культурно-освітнього і наукового потенціалу емігрантів з теренів колишньої Російської імперії. У 1923 р. президент Т. Г. Масарик наголосив, що Чехословаччина вважає за свій обов'язок «зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил» в еміграційному середовищі. Вважалося, що з поверненням емігрантів до Росії та України там зросте вплив ЧСР, що сприятиме перетворенню Праги на провідний

слов'янський центр Європи [11, с. 32]. Суттєво підтримував Масарик українську еміграцію в її науково-культурних спрямуваннях. Як зазначив дослідник міжвоєнної еміграції в ЧСР і сам емігрант С. Наріжний «Чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України» [16, арк. 2].

У 1921-1925 рр. в ЧСР була створена мережа емігрантських навчальних закладів в межах так званої «руської допоміжної акції», початок роботи якої був проголошений в серпні 1921 р. [10, с. 25]. Завдяки суттєвій підтримці емігрантів, з початку 1920-х рр. Прага стала важливим центром російської і української еміграції.

16 травня 1922 р. була утворена Українська господарська академія (далі - УГА) в Подєбрадах. В статуті, затвердженим урядом ЧСР, зазначалося, що УГА – «вища школа, яка готує своїх слухачів по різних галузях техніки та економіки, споріднених з господарством України...» [12, арк. 53]. Уряд ЧСР встановив щомісячну допомогу для її викладачів в сумі 1200-1800 крон [13, арк. 5; 14, арк. 18]. Загалом влада Чехословаччини виділяла на функціонування УГА з 1923 р. щомісячно 70 тис. крон, а видатки на утримання академії в 1922-1931 рр. склали 75 65 7101 крон [15, арк. 3, 3 зв., 50].

Серед студентів академії був український освітній діяч, письменник, вчений Леонід Маркович Мосендз. Він народився 1897 р. в Могилів-Подільському. Певний час працював вчителем, служив в армії УНР і після її поразки опинився на еміграції в Польщі, звідки 1922 р. виїхав до Чехословаччини, в м. Подєбради. Тут, закінчив в 1923-1924 рр. курси реальної гімназії та вступив на хіміко-технологічний факультет УГА. У 1928 р. отримав диплом інженера-технолога і залишився асистентом при кафедрі професора В. Іваниса, згодом перейшов до політехнічного інституту м. Брно на кафедру професора Р. Вондрачека. У 1931 р. Л. Мосендз захистив в УГА дисертацію на тему «Метод дослідження вологості у вугіллі» [8, с. 39] і отримав звання доктора технічних наук [9, с. 158]. Л. Мосендз здійснив чимало технічних винаходів, першим з яких було «Регулююче урядження (прилад – авт.) для лещат бюреток Мора». Останнє настільки виявило себе придатним до вжитку, що фірма «V. Viet» у Празі придбала у Мосендза право на виробництво й продаж цього пристрою, а в політехнічному інституті Брна його використовували у лабораторії [9, с. 266].

Попри адаптацію до життя у міжвоєнній Чехословаччині, Л. Мосендз залишався відданим своїй Батьківщині, прагнув повернутися до України, про що переконливо свідчить його вірш «Молитва»:

Як хочеться молитися часом,
Комусь, хто все пробачливий й ласкавий:
Не приведи загинути рабом
Чужої ласки і чужої справи!
Не допусти закінчити ці дні
На чужині під чужинецьким дахом!

О, дай хоч старцем перейти мені
Старим, закуреним, безкраїм шляхом.
Спочинуть в холодку рясних садків,
Вклонитися селу, зрадіти місту,
Почути дзвонів півзабутий спів
І тупіт ніг під музику троїсту;
 За плугом перейти широкий гон;
 В пухку ріллю насіння вкинуть жменю,
 Під копами забуть утомний сон,
 Припасти до межі – й «О. Нене, Неню!»
Як хочеться молитися часом
Комусь. Хто зна мій біль і знає... гану:
Не приведи загинути рабом
На спраглих межах мого Ханаану! [4, с. 112].

У 1937 р. Л. Мосендз переїхав на Закарпаття. Там він спочатку працював учителем початкової школи в м. Хуст, а згодом викладачем в Державній торговельній академії в м. Свалява, де написав підручник з товарознавства. У березні 1939 р., коли Чехословаччина як єдина держава впала під навалюю Німеччини, а Закарпаття окупували війська Угорщини, Мосендз, рятуючись від репресій, переїхав до Братіслави. Там він до завершення Другої світової війни працював у Дослідному інституті виноробства. Крім наукової праці, наш герой в цей час займався і культурно-громадською діяльністю. Разом з дружиною він написав підручник української мови для словаків [2, с. 224-225]. В березні 1945 р. з наближенням Радянської армії. Л. Мосендз виїхав до Австрії, згодом лікувався в Швейцарії, де і помер в 1948 р.

Про його життя в Чехословаччині дружина залишила спогади. В них вона зазначає: «Я зустрілася з своїм чоловіком в 1934 р. в Братіславі, коли він вже був доктором технічних наук і інженером хіміком. На його передчасно закінченому життєвому шляху я була супутницею лише біля 14 років. Про його попереднє життя перед роком 1934 я трохи довідалась з його спогадів...» [7, арк. 3]. Вона пояснила причини його еміграції, прибуття до ЧСР, заняття там:

«Коли утворилась Українська Народня республіка (УНР), Леонід воював зі зброєю в руках за самостійність України. Після поразки української армії він дістався до Польщі, де був інтернований. З табору він втік. Він прямував до Чехословаччини, але боявся запитатись на дорогу, щоб себе не зрадити. Ані сам не знав коли і де дістався на територію Чехословаччини.

Коли Леонід перейшов до Чехословаччини, то від'їхав до Подебрад, де жив від 16.6.1922 до 5.5.1928 року. За ці роки він доповнив свою освіту. Спершу він закінчив українські матуральні курси, де в липні 1923 р. склав на відмінну матуру (матура – атестат зрілості – авт.). Після цього він розпочав студії в Українській Господарській Академії, яку закінчив 26.5.1928 з титулом інженер-технолог, (цей титул він нострифікував на словацькій високій школі технічній в Братиславі 8.5.1942.).

В шкільному році 1929-1930 Леонід одержав стипендію чесько-словацького уряду і як звичайний слухач був записаний на чеській [7, арк. 4] високій школі технічній в м. Брно. Від 1. серпня 1929 р. до 31. 7. 1931 р. він там працював під керівництвом професора Р. Вондрачка, спершу як стипендіат, а потім як приватний науковий працівник (дослідження палив і мінеральних олій). Професор Р. Вондрачек характеризував Леоніда як кваліфікованого інтелігентного хіміка і дуже працюючого і надійного працівника. Леонід запропонував професору Р. Вондрачкові дистилювати воду «аж до кінця», але професор не дав на це дозвіл, що це зайва праця, яка не має значіння. Шкода! Це дослідження могло би Леонідові принести премію Нобеля.

Леонід закінчив свої студії 13. червня 1931 р. в Українській Господарській Академії в Подебрадах, коли був промований на доктора технічних наук. Темою його дисертації був: «Критичний перегляд методів визначення вогкості у вугіллі».

Зі своїми визначними дипломами, після всіх як найкраще зроблених іспитів, Леонід мусив би мати відкриту дорогу до наукової діяльності. Він бажав наукового працювати і весь час вірив, що буде. Після довгих років, коли в санаторії в Блоней (Швейцарія) він почував себе краще, то говорив лікареві, що його «сверблять пальці до лабораторії» (28.12. 1947...). Але в Чехословаччині Леонід не міг знайти працю по своїй спеціальності. Він був чужинцем, крім того він довгі роки жив з Нансеновим паспортом. Він одержав чехословацьке громадянство аж 28.4. 1938 р. Треба було захороняти життя, тому він брав будь-яку працю. В 1933-1935 рр. Леонід працював як землемір на будівництві шляхів (Жилина, Сенец, Велький Діусек). В часі цукроварної сезони він працював як хімік в цукроварні в Рудніці над Лабою в роках 1931-1934, в цукроварні в Вельких Павловіцях на Моравії в роках 1935-1937, але завжди приблизно два місяці. Крім того він писав і давав уроки російської мови. [7, арк. 5]. Саме це спричинилось до нашого знайомства. Моя мати, чешка, була ще в хаті вихована в русофільському дусі (вона вміла дуже добре говорити російською мовою). Вона випадково зустрілась в якомусь домі з Леонідом. Коли мати прийшла до хати, то розповідала, що зустріла дуже милу і інтелігентну людину і запросила її до нас. Так Леонід прийшов до нашої хати. Моя мати хутко відчула, що грошова ситуація Леоніда не є добра. Хочачи йому допомогти в такій формі, яку би він міг прийняти, мати попрохала Леоніда вчити мене російської мови.

Тоді я як раз робила матуру. З Леонідом ми читали Тараса Бульбу, але ніколи його не дочитали. Хоч пізніше Леонід жартуючи питався чи книжка скінчилась «*harry endom*» і чи той Тарас узяв ту Бульбу. Леонід був стрункий і таким залишився всі роки, завжди був акуратно одягнений, по характеру завжди був веселий, оптимістичний, товариський, урівноважений, цікава людина. З його мови ніколи не відчувався песимізм, гіркота долі. Він говорив: «з життя треба битись» і робив це геройський.

Хоч доля не пестила Леоніда, він сам вмів жертвувати для інших. Як ціль своєї християнської любови він вибрав родину Лисянських, а то сестри Валю

і Аллу. Їх предок був мореплавцем, а по ньому були названі якісь малі острови в Пацифіку (Тихому океані – авт.). Алла була талановита малярка, Валя студіювала медицину. Леонід, тоді коли сам був в тяжких умовах, грошами підтримував ці сестри, щоб вони могли студіювати (навчатися – авт.). Він вважав, що коли людина робить добрий вчинок, то не може давати, що має зайве, але мусить заощадити з того, чого має мало. Алла померла молода на сухоти. Валя сталася лікаркою, але порівнюючи молода, десь 40 річна, померла на рака. Леонід ніколи не жалував, що допомагав їм, хоч це було на шкоду його здоров'я. [7, арк. 6]. Вже перед смертю він писав: «Я не шкодую, що помагав Аллі й Валі й при цім захворів, люде хворіють на тбц (туберкульоз – авт.) і від менш чесних причин» (21.9.1948...).

Нещасливі роки відбилися на здоров'ї Леоніда, на початку 1938 року він захворів на сухоти. Спершу він лікувався в Державній лічниці (лікарні – авт.) в Братиславі, де була зроблена операція, при якій діафрагма дісталася вище, а каверна була стиснута. Після операції він перестав бути заразником (носієм туберкульозної інфекції – авт.). Коли його стан зліпшився, то Леоніда перевели в травні 1938 року до Левочі, звідкиля його виписали як виздоровлючого. Літо він перебув в Новій Лесні з моєю матерію і зі мною. Моя мати старанно дбала про Леоніда, варила їжу. Годувала його, думаю, що вона напевно продовжила йому життя. Леонід мав лише такі турботи: лежати в кріслі під високою ялиною, дихати чисте татранське повітря, наберати вагу та їсти. Це останнє було для Леоніда тяжке, бо він часто не мав апетиту. Для Леоніда їжа була тяжка праця. Хоч його приятель і лікар, котрий його раніш лікував, «золотий» Михайло (Мандзюк) йому говорив «Їж Леоніде, це найлегша праця». Побут в Татрах Леоніду дуже допоміг і він видужав.

Положіння Леоніда в Чехословаччині покращало, коли він в року 1938 одержав чехословацьке громадянство (28.4. 1938). Від початку року 1939 до 15.3. 1939 він працював по договору як професор в Державній торговельній академії в Сваляві (Закарпатська Україна). Він радо там викладав і при цьому виховув у своїх слухачів національну свідомість. Я в цім часі викладала в Державній учительській семінарії в Воловці (з чеською викладовою мовою). Тоді ми часто бачились, тому що ці міста були близько від себе. Наша діяльність скінчилась зразу в один день, коли прийшли мадяри. Ми відходили пішки, в неприємній березневій погоді, чуючи далеку стрілянину. Ввечері ми [7, арк. 7] десь з бідою переспали. З цілою школою ми повернулись до Братіслави. Слухачі цієї школи після «Одиссіяди» (Мукачево, Свалява, Братіслава), нарешті закінчили в 1940 р. свої дворічні студії.

Після повороту до Братіслави, Леонід від березня 1939 р. працював як хімік в Виноробному інституті Державних дослідчих сільськогосподарських інститутів і Братіславі. Одночасно він викладав далі й в Українській торговельній академії, яка переїхала із Закарпаття.

В той час, коли цілий світ метався в злості й купався в крові, ми витворили наше «Ultima Thule» - себто острів блаженних. Ми побрались 30 серпня 1941 р. в Братіславській кафедралі. Ми мешкали в Братіславі в

будинку в «Новій добі». Зовсім спільно ми жили там від лютого 1942 р., коли мене перевели з гімназії в Піещанах до 2. державної словацької гімназії в Братиславі.

Коли ми познайомились, я студіювала на філософічному факультеті лінгвістику (словацьку і німецьку мову). Леонід, який мав різнобічні інтереси, цікавився моїми студіями, особливо моєю дипломовою працею «*Čitateľské pomery na Slovensku v rokoch 1783-1848*» («*Читацькі відносини в Словаччині у 1783-1848 рр.*» – авт.). Потім він вибрав деякі статті й відіслав їх до видавництва «*Tranoscius*», де цю працю видали як книжку.

Наше знайомство було довге й радісне. Не маючи власну хату (бо Леонід завжди мешкав в гуртожитках з кимось чужим), ми багато ходили на прогульки до природи докі була сприятлива погода. Коли було зимно ми часто заходили до кав'ярні, але до кіна, а тим більше до театру його не тягло. Леонід радо розмовляв, він часто говорив про свої твори. Коли він писав «Пророка», то розповідав мені хід подій, певно при цьому дещо собі вияснював. Я з Леонідом читала його «Засів» та його чудовий «Вічний корабель», а («а» чеською мовою означає «і» - авт.) так вчилась української мови. Завжди і скрізь Леонід говорив про Україну. Але він не оповідав про [7, арк. 8]. часи які пережив як вояк зі зброєю в руках. Він оповідав про гарну і багату українську землю, яку всі хотіли би мати. Він багато говорив про страждання своєї батьківщини, про її ворогів москалів (росіян), про безконечну безправність, яку започинили і ще роблять Україні. Так як колись римський сенатор Катон завжди закінчував кожну свою промову закликком: «А я вважаю, що Карфаген треба знищити», так Леонід постійно закінчував свої розмови словами: «Україна мусьт бути самостійна!»

В цім часі, ще перед шлюбом, ми спільно працювали над українською граматикую. Для цієї праці Леонід підбирав приклади українських текстів, останню частину з більшості робила я.

Тих декілько років від шлюбу аж до його другої еміграції, коли Леонід мусив втікати перед приходом радянської армії, він писав менше. Це була доба відпочинку, якась відпустка в його житті, коли він не мав матеріяльні турботи. Нарешті Леонід мав тривалу посаду, яка хоч не відповідала його високій кваліфікації і його науковим амбіціям, але забезпечила йому хліб. Він ніби набирав сили на останню тяжку добу свого життя.

Тоді він мав задум написати книжку про Омелька, на титульній сторінці було написано: «Паньківцям і околиці на доказ свого непідробленого подиву, захоплення й пошани до їхнього великого земляка Вшпана добродія міністеріяльного надрадника Омелька Юхимовича, а тепер Емельяна Евфимовича, завше ж лише Попіла зворушеною рукою присвячує автор». Але залишився лише 30 сторінковий фрагмент написаний про цього українського ренегата.

В цім часі Леоніда дуже цікавила ідея необхідності вождя для народа. Він вибрав в історії одинацять визначних діячів, котрих хотів сполучити в одній книжці за такою чергою: «Вступ, Дон-Кихот, Народження Дон-Кихота, Мойсей-Куш палаючий, Цесар-жереб кинутий, Магомет – Поки вихилявся

гличик, Жанна д'Арк, Ян Гус, Гнат Лойола-Ad majorem gloriam, Наполеон, Мазепа-через шаблю правда!, Лютер, Гарібальді». З цього циклу він вистачив спрацювати лише три постаті: Дон-Кихота, Мойсея і Магомета.

Від року 1939 я викладала в різних гімназіях. Ця праця мене не задовольняла, я відчувала, що треба було вибрати інше заняття, що я мала студіювати медицину. Леонід коротко порадив: «Так запишись». В осені 1943 року, шість тижнів після народження доньки, я записалась на медичний факультет університета в Братіславі. Ці свої другі студія я скінчила в становленний термін, так що 18.6.1949 я мала промоцію.

Ця коротка доба від народження нашої доньки до відходу Леоніда (15.3.1945), коли ми жили в трьох, правдоподібно, був найщасливіший час його життя. В санаторії в Блоней Леонід ще раз, а напевно і багато разів пригадував кожную подробицю. Щоб з роками нічого не забулось, він написав для своєї доньки і для мене невелику книжечку «Як була нам знайшлась Марійка» (1947, Моттекс) і прислав її. Цю книжечку він багато ілюстрував влучними вирізками з часописів і вручну оправив. Леонід був зразковий чоловік і дуже щасливий батько. Він, який ніколи не співав, бо не був музикальний, сидів біля старої родинної колиски, схилившись над малою Марійкою і потиху співав їй українські пісні чи грався з нею, на її і на свою потіху, такі українські гри для найменших дітей, які він пам'ятав ще з хати. А вчив Марійку молитись. Леонід радувався Марійкою, але відчував, інтуїтивно знав, що не він зможе її виховувати. З певною вірою він один раз мені казав: «Ти з неї виховаєш добру людину».

Наше спокійне родинне життя порушило наближення фронту коли посилювались нальоти і повітряні тривоги. Коли на Братіславу впали перші бомби, ми перебрались до дому моїх батьків в більш безпечному місці. Багато разів, коли сирени нас збуджували зі сну, ми втікали до «Гірського парку», де був ще недобудований інтернат, який ми вживали як досить безпечно протилітакове сховище. Коли фронт близько підходив до Братіслави, мені довелось з півторарічною Марійкою на початку весни від'їхати до Праги, рахуючи, що Прагу не будуть так довго облягати як Будапешть. Леонід ще приїхав за нами до Праги, але в короткому часі він мусив звідтиля втікати далій на захід. Так ми назавжди розлучились (15.3.1945)» [7, арк. 9-11].

«Після від'їзда Леоніда аж до кінця його життя між нами тривало інтенсивне листування. Для нього було необхідне писати нам, особливо в тяжкій добі після операції, це улегшувало його положіння «Я писатиму що дня наче розмовляю з Вами» (20.8.1948...).

Як тільки Леонід дістався на територію Австрії він знов почав писати (Зеефельд, 15.5.1945 П 2). «Я докінчую Пророка. Особливо помагає мені моя стара біблія» (2.6.1948...). Він читав і Талмуд, Флавія та інших, мав вже знання як рабін (28.6.1948 ...) і радувався, що «мій Пророк буде добрим». В часі цієї еміграції Леонід написав «Волинський рік», виданий в Мюнхені в 1948 року, який був присвячений його доньці «Там є про її рід з мого боку» (7.9.1948...). Попри цієї діяльності він мав ще час на широку

кореспонденцію, яку мав ціле життя. Один раз він сказав, що в якомусь місяці написав 80 особам.

Тяжкі умови, в яких Леонід опинився після відходу, пекуча непевність що до будучності, все це запричинило, що обновилаь його хвороба-сухоти. З Австрії він від'їхав до Швейцарії в санаторію для туберкулезних. На Щедри й вечір 24.12.1946 його прийняли як пацієнта [7, арк. 9] в санаторію Моттекс в Блоней. Леонід знайшов собі приятелів поміж пацієнтів і в короткому часі зробився улюбленим поміж персоналу санаторія, так що вони казали: що Леонід був їх найкращий різдвяний подарунок. Блоней є дуже гарне місце, лежить над Женевським озером, між не вельми високими горами. Леонід не був примушений постійно лежати в ліжку, він міг писати на дворі близько будинку бачучи озеро і Валіські Альпи. Деколи він з приятелями робив екскурсії до Монтре чи Вевей. Інколи він блукав з приятелем поміж виноградниками і садами. Його листи і картки були оптимістичні, повні надії на видужання: «А так я маю добру надію і вірю, що ми побачимось й попрацюємо разом» (6.7.1948...).

Але інколи Леонід мав песимістичні настрої. Після тяжкої операції, ще дуже слабий, він пише: «Так часто мені все таки тяжко на душі робиться: стільки людей я затягую своєю персоною, стільки натерпився вже, чи не краще би було вже померти? Я вже багато прожив а ще більше пережив і не маю багато сили. О таки думки чорні насуваються на мене сьогодні. Бо вже два роки я в шпиталі, два роки не має мені полегші. А може це лише гріх таке казати і думати? Сьогодні я почуваю себе чомусь дуже безсилим. Але як я подумаю про будучність... Розрадь мене троху, Магдонько. Бо став я й на нерви дуже слабенький (9.9.1948...).

Хоч загальний стан Леоніда зліпшився після стрептоміцінового лікування, але каверна була дальше. Не залишалась інша можливість треба було робити операцію-торакопластику. Операцію робили в Лейсіні в санаторії Мтрмонт 18.8.1948 р. в локальній анестезії. Операція була така тяжка, що після неї писання Леоніда було майже нечітке. Перший день по операції він написав: «Це був жах! Це для ворогів наших такі операції» (19.8.1948...). При операції йому зробили ресекцію 5 ребер: з другого ребра 14 см, з третього – 12 см, з четвертого – 11 см, з пятого – 9 см, а зі шостого – 7 см, разом 53 см (14.9.1948...).

Перші три дні після операції були найтяжчі, Леонід не міг дихати, відкашлювати. Мав тяжкості зі серцем. Але протягом дальших днів всі ці тяжкості хутко зникли. Однак він почував себе дуже слабим. Тому другу операцію відклали аж на 13.10.1948. Перед цією операцією Леонід написав: «Я надзвичайно поправився. Прибрав 2 кила, а може і більше... Дуже добре виглядаю, а головне маю добрий апетит і сон, як не мав уже роки. І кашлюю, і спутуму менше. Майже би вірив, що не треба 2 операції. Але ні, треба!» (8.10.1948...). Перед операцією др.. Рам (хирург) сказав Леонідові, що операцію не будуть робити з переду, як він чекав, але знов зі спини, а зроблять ресекцію 3 ребер. Операція перейшла нормально, його дали до

постелі й думали, що все в порядку. Але через дві години зупинилось серце, він вмер легко без тяжкості.

Цілий час, коли Леонід був в лічниці, його найбільше тішили вістки з хати. Леоніда дуже радували мої успіхи в студії медицини, тому що при кожному іспиті, який я склала, він бачив себе близьче до мети, що колись ми зможемо спільно «попрацювати». «Ой учися, вчися серце! Я чекаю промоцію» (12.9.1948...). А знов турботи про мене: «Серце, дуже прошу, не висилюйся! Я так боюсь за тебе, так боюсь, що й сказати не можу. Спішися поволі! Лише не рвися, щоб не підірватись!» (22.5.1948...). Леоніда надзвичайно радувало би закінчення моїх студій, але не дочекався цього. Він помер о 8 місяців раніше.

Леонід страшенно тішився фотографіям Марійки, які я йому посилала, а всьому, що я писала про неї: «Мене страшно смішить бабійчина [7, арк. 13] «мудрість». Ах, як би цікаво було тепер з нею поговорити! Я з такими малими вмю й люблю говорити» (14.6.1947...). Але писати він міг і писав. Один раз то було віршоване поздоровлення к йменинам, інколи віршики про котика Кікі («Пригоди котика Кікі»), з влучними ілюстраціями вирізаними з часописів, далій старовині біблічні повісти в прозі пристосовані до її віку «Як Бог створив світ, Перший гріх, Каїн і Абель, Потоп». Ще й педагогічно-виховні листи, коли це вимагало виховання.

В санаторії в Моттексе всі розмовляли французькою мовою, крім сестри-монахині, яка доглядала Леоніда, старої сестри Берти. Вона говорила німецькою мовою і аж зворушливо старалась про нього. В цім часі у Леоніда поширилось володіння мовами. «Я вже досить говорю по фран., а по німецьки читаю й розумію як по укр.» (28.6.1948...). Інший раз він пише: «В мене вже не злий француз. а як житиму за півроку буду добре читати й говорити» (20.8.1948...). Цілком на кінці свого життя Леонід почав читати французьку книжку «Munte-Livre de Saint-Michele» (27.7.1948...). «Пищу але і лізу. Легкі речі в часописах читаю й розумію добре. Говорю жахливо» а далій «А дасть Бог буду здоровий докінчу студія франц. мови» (26.7.1948...).

В цій останній добі життя у Леоніда, після великого душевного напруження, прийшла реакція, гальмування. «Тепер я мало працюю, мало пишу а найбільше читаю і вишиваю. От здивуєшся! Але це легка праця й при ній можно думати» (26.7.1948...), а далій «І гарні речі повишивав» (1.9.1948...). В останнім періоді життя теж збільшилось його релігійне почуття. Леонід завжди був віруючий, він вірив в Бога, не мав сумніву що після смерти буде дальше життя. То знав напевне, бо мусить бути якесь вирівнення. Але в цій останній [7, арк. 14] добі він молився більше як ранійш: «Молитви допомагають, Бо Бог, я переконався, ніколи нікому не відмовляє в помочі. Але й потребує від нас, щоб ми варті були тої помочі» (4.6.1948...). Леонід покладав за потрібне, щоб мала Марійка молилась, а про себе писав: «Сам я хоч молюся рідко, троху соромлюся тепер бігти до Бога, коли раніше про нього забував, але буду далі молитись більше».(16.5.1948...).

На другу операцію Леонід йшов з великою надією: «Думаю, що після другої операції все буде гаразд. (17.9.1948...)». Але і зі страхом: «Але я все таки боюся. А я так гаряче хотів би ще побачитись з Вами. Тепер я пишу пребагато листів, розсилаю на всі боки. Бо все може бути. Але що я би тобі ще мав сказати? В такі хвилини хочеться так багато сказати, що людині просто не вистачає слів. Хочеться сказати, як я тебе люблю, як я вдячне Богу за те, що дав мені таку дружину, як ті роки були найкращими роками мого життя, як я хотів би перепросити тебе за все, що я може завдав тобі гіркого! І багато, багато іншого!.. Але поки обіймаю й цілую Вас обох, як найщиріше» (12.10.1948...).

Леонід не відійшов з цього світу так як зрілий плід падає з дерева. Він ще був не дозрів, він ще лише дозрівав. Був повний життя, планів, любив життя і особливо палко кохав свою родину. Він був звернутий до майбутнього, не вертався до минулого як старець. Він хотів ще працювати, творити, писати. З відступом часу я щораз більше усвідомлюю собі, що відійшла людина з надзвичайно великими науковими здібностями, з великим мистецьким талантом і з високими етичними засадами». [7, арк. 15].

Отже, спогади М. Мосендзової показують унікальні професійні, наукові, літературні і особисті аспекти з життя Леоніда Мосендза. Вони дозволяють уточнити певні моменти в його науковій (стосовно не відкриття, як вважали окремі науковці [3, с. 399], а ідеї винайдення «важкої води»), літературній праці. Введення їх до наукового обігу дозволить скласти більш повну картину життя і творчості одного з видатних синів нашого краю. Спогади свідчать також про шляхетність душі мемуаристки, усвідомлення нею значення постаті Л. Мосендза для української культури, вірність йому та його творчості, яку вона зберегла впродовж свого життя.

Загалом праця Л. Мосендза в еміграції збагатила українську та світову культуру і науку, стала одним з вдалих прикладів інтелектуальної інтеграції українського вченого у європейське культурне життя новітньої доби.

Джерела і література:

1. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретація). – Подєбради, 1930.-244 с.
2. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – С.221-228.
3. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільські сторінки біографії Л. М. Мосендза // Третя Могилів-Подільська науково-краснзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіум, 2009. – С. 394-402.
4. Задеснянський Р. Правда про Мосендза і його творчість (матеріали і деякі твори). – Торонто: Видавництво «Гомін України», 1977. – 120 с.
5. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Українсько-чеські освітянські зв'язки в 1920-1939 рр.: освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213-227.

6. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) / О. Малюта – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 840 с. – С. 557-560.

7. Мосендзова М. Др. Інж. Леонід Мосендз (Спогади дружини) // Архів Бібліотеки НТШ (Нью-Йорк, США). – Фонд Л. Мосендза. – Арк. 3-15.

8. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 222 с.

9. Наріжний С. Українська еміграція. – Прага, 1942. Ч. 1.– 336 с.

10. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. // Советское славяноведение. - 1991. - № 6.

11. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакия: развитие “русской” акции. // Славяноведение.- 1993. - № 4.

12. ЦДАВО України. - Ф. 3795. - Оп. 1. - Спр. 103.

13. ЦДАВО України. - Ф. 3795. - Оп. 2. - Спр. 1.

14. ЦДАВО України. - Ф. 3797. - Оп. 1. - Спр. 10.

15. ЦДАВО України. - Ф. 3975. - Оп. 1. - Спр. 128.

16. ЦДАВО України. - Ф. 4432. - Оп. 1. - Спр. 4.